

MUNKÁCSY KRISZTUS-KÉPÉRŐL, TÖRTÉNETI TEKINTETBEN.

Azon nagy művészi alkotásról, mely hónapok óta két világ-rész összes társadalma és sajtója eszmecseréjének érdekes tárgya, nem lesz fölösleges ez időszaki iratban is röviden szólni. Költők, művészek, theologusok, a tudomány képviselői elmondották róla ítéleteiket. A magyar fővárosban oly általános volt a lelkesedés, a társadalmat annyira elfoglalta hetekig e kép csodás hatása, hogy nem rég megalakult unitárius egyházunk tisztult műizlésű s emelkedett szellemű lelkésze, Derzsi Károly ur is márczius 19-én tartott egyházi beszédében szükségesnek látta, a köz szellem áramlatától el nem zárkozva, e classikus műről megemlékezni.

Nem lehet képzelní e beszéd megragadó hatását. Pedig voltak kételkedők az iránt: egyházi beszéd tárgyává tehető-e egy ilyen tisztán művészeti tárgy, de a melyhez a legnehezebb megfejtésű dogmatikai kérdés s az egész kereszténységet kétfelé választó különböző vallásos felfogás fűződik? E nézetűeket támogatta a kezdetben Franciaországban, sőt hazánkban is fölmerült azon vélemény, hogy a Krisztus-kép igen emberies, vagy igen istenies felfogása és személyesítése talán a mai realistikus korban, magának a religiónak is árt-hatna, minden esetre a közvéleményt az egyik vagy másik dogmai felfogás mellett bátrabb pártállás foglalásra birhatja. Ez érzület magas katholikus körökben s egy pár lapban is nyilvánult; de a főpapság, s közöttük főleg bibornok Haynald, püspök Ipolyi, a költő Tárkányi határozott állást foglalván a század ez egyik műrepike mellett, a mi e felett épen magyar művész alkotása, a főváros és ország közvéleménye egy általános örvendező helyeslésben adta mindenki s minden idők tudtára, hogy a nagy művészszel rokonszenvez, s e percztől kezdve Munkácsy általános tisztelet, Krisztus-képe közmagasztalás tárgyává, ittléte nemzeti ünneppé lett.

A budapesti unitárius pap beszéde jól választottnak bizonyult be s hire széles körökben terjedett el. Én még akkor nem voltam a kiállításon, a templomi beszéd rá birt, s látásom és benyomásaim, a lapok közlései és a társadalomban léptennyomon hallott észrevételek

elhatározották velem, hogy e tárgyról én is közöljek valamit a Keresztény Magvető olvasóival, nem művészeti szempontból, a mi nem szakmám, de történelmi tekintetben, a mi birhat érdekkal. Erre azon tapasztalásom birt, hogy ámbár a franciaországi és magyar lapok egyformán igyekeztek a képet, mint tisztán művészeti tárgyat tekinteni és bírálni vagy ismertetni; de az egész nagy társadalomban titkolva és gondosan rejtegetve, de mégis tisztán felismerhető volt a szívek azon kérdése, a lelkek azon tünődése: vajjon a világmegváltó istensége vagy ember-volta nagy problémája megoldásának tett-e szolgálatot a genialis magyar művész? Bizvást elmondható: tett, akkorát, minőt Jézus korában egy próféta vagy apostol tehetett.

A magyar költők közül Szász Károly és Tárkányi Béla az első, Reviczky Gyula, valamint Prém József jeles festőnk, az utóbbi álláspontot látszik elfogadni; Keleti Gusztáv egyik felé sem hajolva, a szigoruan vett művészet keretében, mély és igaz felfogással mondja el véleményét, mint valódi hivatott szakember, s csak egy helyen jutott azon kényszerhelyzetbe, hogy előadásában az isten-ember fogalom-szót használja.

De mindenik nézetének épen e punctum saliens-re vonatkozó részét t. i. isteni-e vagy emberi jellegü-e inkább a Munkácsy alkotta Krisztus-kép? érinteni érdekesnek vélem.

Szász Károly szerint a szenvedő Krisztusnál: „isten-szív fájdalma kinban vonaglik ajkain“. Ugyan ő egy nőről, Jeruzsálem leányáról így ír:

„Az Isten érthetetlen neked.
A szenvedő ember látványa
Fakaszt szemedbe könnyeket.“

Előtte a kép emberi volta realisabb, megfoghatóbb, mint az isteni. Ő költészetében eszményi és költő marad. Tárkányi Béla előtt: „Az istenember szent, hű képe áll“, ő így végzi versét: „Venite adoremus.“ Ő tehát, mint költő, már az imádás dogmáját tanítja. Reviczky úgy fogja fel a megfeszítés tényét,*) hogy Krisztus: „Meghalt, mert ember; él, mert isteni.“ Egész a mai theologiai álláspont, mit bármelyik positiv hitvallásu felekezet elfogadhat.

Prém József így ír a képről: „Krisztus arcza oly szellemes, nemes s még is emberi és igaz, hogy a ki megpillantá, többé nem felejt el. Tekintetén, homlokán a tiszta ész és gondolat sugárzik s úgy tetszik, hogy ajkai körül az isteni fölény gú-

*) Ez zsidó időszámítás szerint ápril 3-án történt.

nyos mosolya lebeg, mintha az erőszakos eszeveszett csőcselék s a törvénytörő előkelő urakat egyaránt szánná.“

Tovább ismét: „Munkácsy Krisztus-képét sokszor festé meg, míg megelégedett vele s később újra átalakítá, mert nagyon is emberi-nek mondták. De hát nem emberi-e még mindig? Mi pótolhatná a vonások fönséges értelmességét, a tekintet sugárzó szellemét, a mely ily életteljességgel, ennyi individualis határozottsággal semmiféle egyházi kép Krisztus-typusán nem található fel? Ma már a gloria-fényt bensőségnek s a jellemzés erejének kell helyettesíteni. Ne a külsőségben, hanem a mű lényegében találjuk a vallásos jelleget, s e szempontból tekintve a „Krisztus és Pilátus“ oly egyházi kép, melynél áhitatteljesebbet sem a régi Fiesole, sem a mai Bouguereau nem festett.“ Mintha Channing Ellery Vilmos, e század egyik legnagyobb theologusa, Krisztus leghűvebb követőinek egyike volna!“

Keleti Gusztáv szerint: „a művésznak különösen sikerült a Krisztusnak személyesítése. Tudva van, hogy Munkácsy képe ezen főalakját illetékesek jó tanácsára többször átfestette, míg megtalálta ama formát, mely belső eszményképének s annak, a mit kifejezni akart, leginkább megfelelt.

„Az egyház képviselői, a kik Jézus alakjában mindenek előtt az istenség visszfényét keresik, úgy, mint a profánusok többsége, kik viszont főleg az emberi eszményt kívánnák feltüntetve látni az „ember fiában“, most már jóformán mind megbékültek azzal a felfogással, melyben maga a művész is végre megnyugodott s melynek testet adott.

„Nyugodt méltósággal, küldetése gyászos végének tudatával, mindamellett elszántan arra, hogy a miért élt, az igazságot halállal is megpecsétli: úgy állott Krisztus a képen, megköötözve, megcsufolva, ügyének vértanuja gyanánt, fölemelt fővel, szelid, de önérzetes tekintettel, melynek hatása alatt megdöbben és földre süti szemeit a császár helytartója.

„A lelki és szellemi vonásoknak élénken feltüntetett öszszege, ez az, a mi egyiknek szemében isteni, a másikéban magasztosan emberi jelleget kölcsönöz a főalaknak. Ez fejtí meg a talányt, hogy a hit és tudomány képviselői, materialisták és idealisták egyaránt elfogadják ez isten-ember képét olyannak, mely a maguk képzetének is találó kifejezést ad

Tovább megint így ír róla: „Innen az a szívhez szóló, meglepő hatása a Jézus főalakjának, mely az egész mű központjául szolgál. Nem lehet azt a deli férfi mintaképének mondani, világias vagy ha-

gyománys értelemben; de igen a Megváltó eredeti felfogásu oly képeknek, mely önállóan alkotó művész lélek mélyében fogant, s anynyira megragadó, hogy az eddig ismeretes typosokat képzeletünkben kiszorítja s helyt foglal emlékezetünkben“

Ez nagyjában véve a magyar sajtónak február havában, tehát a legelső látás benyomásai alatt elmondott szakszerű véleménye. Azon száz meg száz más ítélet, felfogás és ismertetés, a mi azután Munkácsy eltávozásáig a lapokban s főleg azok tudósításaiban kifejezésre jutott, ezen alaphangulat olykor bővített, máskor némileg módosított változatai, melyek azonban attól lényegben nem térnek el.

A főváros, sajtó és társadalom ezen döntő ítélete után tartatott a jelzett unitárius egyházi beszéd, melyben a philosophusi lelkü hit-szónok, a szintén philosophus Pál apostol ama tanát magyarázta és fejtette ki: hogy nem a külső teszi az embert, hanem a belső, és hogy a betű megöl, de a lélek megelevenít. E tételnek a természet szemlélése s a tudomány nyomozódásai útján bebizonyítása közben kiterjesztette figyelmét a főváros napi legfontosabb eseményére, a kiállítva levő Krisztus-képre, s arról szószerint így nyilatkozott.

„Nézzünk meg két képet. Egyik ad vonásokat, a másik lelket. Egyik követte a betűt, másik a szellemet. Egyikben ott van a külső ember, alakjával, álarczával s burkolatával, a másikban legbensőbb természetének nyilvánulásával. Ott áll a nemes alak, fehér palástban, mint maga az ártatlanság, melyhez a kezekre szorított szennyes kötelék oly szokatlanul simul; feje fölött nincsenek felhőtorlaszok; égből lövellő sugarak nem alkotnak gloriát homlokán, a mint ezt a régi századok szertelen képzelődése rajzolni szokta; nem „isten-sziv fájdalma vonaglik a kinban“, a mint egyik nagy költőnk, a dogmát követve, képzelni akarja. Oh nem! Ember áll ott, magasztos fenségben, embersziv fájdalma vonaglik a kinban“; az ártatlanság tudata s az igazság-érzet sugárzik a nyílt homlokon. Ezeknek az igazságtalanság ellen küzdő tekintetét lövellik az átható, mély szemek; az igaztalan váddal, vad gyűlölettel, metsző gunnyal, alattomos bosszuvágygyal s felizgatott dühvel szemben, mely áldozatát menekülni bizonyára nem engedi, elnémul a hang, megtörik a szó s az ajkak önvédelemre csak félig nyílnak fel; a puha barnavörös haj, melyet az éjjeli meghurczoltatás kissé megzilált, szeliden és méltósággal omlik alá a meztelen vállakra, alig fedezve el a fáradság s kimerülés miatt lihegő kebelét

„Azt hiszem, keresztény hallgatóim! kitaláltatok, hogy ki az, a kíről beszélek: a Krisztus Pilátus előtt, a mint azt nagy hazánkfia,

a már halhatatlan művész világhírű festvényében láttátok. Ki tudná leírni a vonásokat s meg azt, a mit e vonások beszélnek? Láttuk, olvastuk. Nincs betű benne, még is olvasható. Egész élettörténete van megírva abban Jézusnak, ép úgy, mint a vádlónak; Pilátusnak szint-
 ugy, mint a főpapoknak; a szép, szelid, szánakozó anyának szint-
 ugy, mint a Jézus elé vigyorgó alaknak, vagy a rongyos, sovány meztláb-
 bos, fanatizált tömegnek. Sehol egy betű, mind csupa lélek, mely meg-
 elevenül és megelevenít. Ez a valódi geniusz műve, ki lelkeket lát és
 lelkeket láttat. Épen 18 és fél század kellett, hogy egy költőileg al-
 kotó szellem a valódi, a történeti Krisztust élénk állítsa. Csak egy
 gazdag képzelődés szabad röpte, mely a dogmatismus lánczait lerázta,
 párosulva az emberi természet mély ismeretével s annak igazságaihoz
 szoroson ragaszkodva, állithatott elő ily ragyogón találó csoportozat-
 tot ama fenséges alak körül, kinek egész valója s a humanitas leg-
 tisztább érzelmeitől sugárzó tekintete, mintegy önkéntelenül vonz a
 felkiáltásra: *Ime az ember, ime a valódi ember!* Valóban
 büszkék lehetünk a nagy művészre. Ő nagy, sőt kiszámíthatatlan szol-
 gálatot tett e műremek által nemcsak a művészetnek, hanem a val-
 lásnak s az emberiségnek általában. Ő oly nagy missiot teljesít, mi-
 nőt tán az apostolok óta senki sem teljesített . . . Jézus életét már
 sokan megírták; de ily elragadó, ily igaz élettörténetet, milyen e fest-
 ményből olvasható, nem írt még soha senki. A mit századok folytán
 annyi ezerek a Krisztus istensége vagy ember-volta, vagy mindkettő.
 felől hittek, írtak, a miért annyi tanta és vér folyt: annak valódi
 mivoltát a művész ecsete élénk tárta hiven s megczáfolhatlanul. Igaz-
 ságot szolgáltatott, minőt a XIX-ik század felvilágosultsága valahára
 megkíván és megkövetel . . . Nincs az evangéliumnak egyetlen pontja,
 mely az ezen festményről leolvasható élettörténetet meghazudtolná.
 Nem csak a szent tárgy festészet hagyományos, stylszerű, merev
 alakjai, hanem a conciliumok Jézusra vonatkozó istenítő határozatai,
 a dogmák, a csinált articulások ezrei néhány ecsetvonással keresztül
 vannak huzva és pedig örökre s visszavonhatlanul, mert e festmény
 lényegében is igaz és így halhatatlan. S a ki az alak realitását el-
 fogadja — az ellen pedig józanan harcolni nem lehet — annak leg-
 alább bensőleg csak ember, csak embereszményi Krisztusa lehet . . .
 Így haladja meg a lánglélek korát s veti előre sugarait a messi jö-
 vőbe; így jönnek segítségünkre a lelkiismeret s a gondolkodás szabad-
 ságáért folytatott küzdelmünkben a nagy, a mélyen belátó szellemek.
 S az minket lelkesítsen . . . Üdvözljük a művészt nem csak a mű-
 vészet, hanem a vallás és emberiség nevében . . . Meg lehet, hogy a

felekezeti dogmatismus ezt az örömet sem engedi meg nekünk, s a teljesen emberinek nagy realitációját félre magyarázza. Megteszi. Hisz nagy költőnk is e festmény dicsőítése közben a dogma miatt elhagyá költői ihlete, s így szól: „Keresztre kéri im az Istent, gaz söpredéked, oh világ!“ Mit mondjak reá? Engemet legalább mikor istenfeszítést hallok vagy olvasok, némi borzongás fog el s úgy érzem, mintha már az ily szavak elolvasása által is Istensértést s emberrágalmazást követtem volna el. Én az ilyenekben az isteneszme megszenteltetését látom. Ám azért lehet az tán, mások előtt magasztos — nem tudom. A költő tovább menve, a festményben látható szánakozó szép nőről azt mondja, hogy az nem látja maga előtt Jézusban az Istent, hanem csak az embert. Tiszta igaz. A képen sem látható. A költő sem látta. Nem hirdette azt magáról Jézus soha, sem a tanítványok. Nem látott benne Istent senki, mert a mint a költő is jól tudja, két sőt három századdal a Jézus halála után gondolták, irták és spekulálták ki s verték dogmabilincsbe a Krisztus istenségének tanát. S ez a történeti tény. Ily félremagyarázások daczára is, véleményem szerint, a festmény nagy haladást jelez a kereszténység történetében, elannyira, hogy teljesen igazak egyik biboros főpap ama szavai, hogy a művész e Krisztus által az egész világnak prédikál. S én, ha bár mi unitáriusok a képimádástól roppant távol állunk, szívesen függesztem művészünk Krisztus-képét asztalom vagy ágyam fölé, lelkileg gyönyörködöm benne, társalkodom vele, mert lelkem abban az emberi léleknek felséges vonásait sugározva látja. Nem betű az, mely ő, hanem lélek, mely megelevenít.“

Eddig a szónok.

Nem lehet leírni a beszéd hatását. Minden vallásuak, köztük sok katolikus, diszes gyülekezete oly figyelemmel hallgatta az igazság erőteljes ígét, a minőt mai nap ritkán láthatni. A hitszónokra a közönség szeme mereven volt ráfüggesztve. Látszott, hogy szívök és lelkök, beszédébe merülve, a szépen előadott magasztos érzelmek hullámain ringott. Én azt hiszem, az általános lelkesült meghatottságot az igazságnak megfelelően jellemzem, ha a jelen volt közönség arcán és ajkain az ítéletet vélem kifejezettnek: **E z e m b e r i g a z a t s z ó l.**

E hatás alatt mentem én is más nap a kiállítás megnézésére, a hol a jeles egyházi szónok felfogását s ítéletét teljesen igazoltnak találtam.

A mint hosszason vizsgálgattam a képet, eszembe jutott, hogy azt a művésznek egészen képzeletéből teremtenie nem lehetett. Any-

nyira emberi, realis, részletező és élethű az, hogy írott történeti alapjának kellett lenni kidolgozásakor. Honnan vehette azt? kérdém magamtól. Az evangéliumi írásokból: Márk, Lukács és társaiktól? Igen is. De, a mint tudjuk, ezek később írták műveiket, s forrásul használták egykoruak tudósításait, a zsidó hagyományokat és történetírókat, s az egykoru és közelszázadokban élt szentatyák írásait. Tán valamely exegetikai műből, vagy az angol és német szabadelvű theológusok első keresztény századot tárgyazó munkájából? Nem tudtam magamnak felelni, s így lőn, hogy egyetemes, mélyebb tudományos kutatás nélkül, mint nem exegeta, legalább az egy Flavius Josephus egykoru zsidó régiség- és történetíró bőv interpraetatiókkal, kritikailag kiadott művének áttekintésére határozám el magam, hogy közvetlenül meggyőződjem: mennyi található nála abból, a mit az evangéliumokból olvashatunk s a mit Munkácsy világhírű hazánkfia Krisztus-képén megtstesülve látunk? És vajjon azon egykoru, eredeti, első forrásu író által mily alakban van megerősítve a szentkönyvbéli Jézus-legenda, vagy — ha úgy tetszik — bibliai szent hagyomány, a minek tárgya az ő elítéltetése és halála?

Flavius Josephus — a mint önmaga írta művében*) — zsidó volt, jeruzsálemi, atyja Mattathias, a leviták rendéből, de királyi vérből, Cajus Caesar uralkodása első évében született. Midőn Titus Vespasianus Krisztus születése után a XXXI-ik évben a husvét ünnepekor Jeruzsálemet elpusztította, Flavius maga is részt vett a rómaiak ellen vivott védelmi harczban, elfogatott s Rómába vitetett, hol hét évig volt fogságban; de elméje jelességeért annyira kitünt, hogy a mi eddig zsidó férfival sohasem történt, neki a fényes világvárosban szobrot emeltek. E fogság alatt írta *Antiquitates Judaicae* czimű művét XXII könyvben, világ kezdetétől Domitianus Caesar uralkodása 14-ik éveig, továbbá a Zsidóknak rómaiak elleni harczát**) VII könyvben.

Flavius tehát egykoru, tudományos, a Jézus élete és halálakori eseményekben résztvevő és szemtanu volt; mint kitünő történetíró idézik minden idők és nemzetek történetírói és tudósai, magasztalják a II-ik században Justinus Martyr, Irenaeus, Theophilus, Clemens Alexandrinus; a III-ikban Dio Cassius, Minucius Felix; a IV-ikben Eusebius. Caesariensis, a VI-ikban Johannes Malela; Cassiodorus öt Liviushoz hasonlítja, Szent Jeromos

*) Flavii Josphi, Opera omnia stb. Amstelodami sat. MDCCXXVI. Sigebertus Havercampus. stb. Antiquitates Judaicae stb.

**) De Bello Judaico stb.

görög Liviusnak mondja. A középkor későbbi századaiban: Scalliger, Casaubonus, Heinsius, még később: Hugo Grotius, Voss stb. A legújabb időben sem fedezett föl hitelességét gyöngítő semmi adatot a kritikai történetnyomozás.

Vallásos nézeteit illetőleg az van róla fenhagyva, hogy inkább az Essenusok philosophiai iskolájához tartozott, s Jézus szereteten és szabadságon alapuló tiszta erkölcszabályát követte. Ennek erősségétől azon tényt hozzák fel életirói, hogy a midőn a zsidók az új keresztényeket körülhetélkedésre kényszerítették, ő nem engedte meg, hogy erőszakoltassanak rá; azt mondotta: „Minden embernek szive belső ösztönéből kell Istent tisztelni, s arra senkit kényszeríteni nem szabad; sem olyat nem kell tenni, a mi által a kik hozzájuk — a zsidókhoz — menedéket keresni jöttek, azt megbánják.“

Azt hiszem, ennyi elég Flavius Josephus történetirói hitelessége megállapítására.

Ő mindkét említett művében figyelemreméltó részleteket hagyott emlékezetben.

Először Jézus nevű történeti egyént egynél többet említ fel. Jésu-t, Phabes pontifex fiát, a kinek azon hivatala megszünttetett. Jesus-t Tiberias praefectusát. Egy más Jesus-t, a ki a pontifex-i hivatalról maga mondott le. Jezus-t Ananiás fiát, a búskomor plebejus ábrándozót s a meg nem nevezett lázitót. Jesus-t Sapphia fiát. Egy más Jesus-t Gamaliel fiát. Megint másikat Damnaeus fiát. Megint Tebath, Josodecus fiát. Jesus-t a Mózes utódát. Egy másikat az izraelitáknak Amelékíták ellen vívott harczában vezérét. Megint egy más, a ki sergeit a Jordán mellől elvitte. Egy más, a ki Mózes előtt jövendőt mond, a zsidók földje felosztásáról határoz. Ezek nem voltak mind külön egyének, némelyik, egyes viselt dolga előadásánál más meg más körülírással fordul elő; ezen különbségeknek azonban megállapítása nem tartozik e cikk keretébe. De az tény, hogy a Jézus név a zsidók történetében egy régi, kiterjedett s kedvelt elnevezés volt, a mi nem az emberiség Megváltójával kezdődött.

Ezeket csak olvasóim némi téjékozásul érintém. Most egy névtelen és azon más két „Jézus“ nevű történeti egyén ismertetésére térek, a kik tárggyammal kétségkívül kapcsolatban vannak, s a kikről Flavius, Pilatus római helytartósága korabeli tanu oly érdekes dolgokat és eseményeket beszél el, mik a későbbi Jézus-legenda alapjainak látszanak, egyszersmind pedig e férfi jellemét s judaeai kormányzása tényeit megismernünk segít.

A névtelen lázasztóról a Samaritánusok pártütése leírásában

igy ír az említett egykoru történetirő. „Egy férfi lázasztotta fel őket — ugymond — a ki hazudni nem átalta, s mindenben a nép kedvőt kereste. Egy alkalommal felhivta őket, hogy kövessék őt a Garisim hegyére, mely a leghiresebb szent hegy volt a zsidóknál; erősítette, hogy a mihelyt oda felmennek, azonnal megtalálják a Mózes által elásott és elrejtett szent edényeket. A könnyenhívők fegyvert ragadtak s Tirathaba nevű városban megszállván, ott magukhoz csatolták mindazokat, kik velük menni akartak, hogy annál nagyobb tömegben jelenjenek meg. De Pilátus hamarébb megjelent azon uton, melyen ők elindulni akartak, gyalog és lovas hadával azt elfoglalta s az oda megérkezőkkel összecsapván, katonái azonnal többeket megölték, sokakat fogságra vittek, a kik közül a legkitünőbbeket és vétkeesebbeket megölette“*)

Josephus azt jegyzi meg erről, hogy Pilátust ezért nem sokára bevádolták s judaeai praetorsága 10 éve után Rómába visszalívták.

Két érdekes eseményt jegyzett itt fel Flavius Pilátus kormányzása idejéből. „Mikor — ugymond — sergeit Samariából kivonván Jeruzsálembé vitte téli szállásra, hogy a zsidó törvényeket eltörölje, Caesar képét, mely a hadi zászlón volt kifestve, a városban körül hordoztatta. Minthogy a zsidók törvénye szerint nekik képet csináltatni nem szabad s az előtte volt praetorok nem is mentek be így díszített zászlókkal és hadi jelekkel: Pilátus csellel élve éjjel ment be a városba, s midőn a nép nem is tudhatta, a képeket Jeruzsálemben felállíttatta. Azonban mihelyt azt meglátta, zaj keletkezett, nagy tömegekben Caesareába ment Pilátushoz s napokig kérte őt, hogy a képeket vitesse el máshová. De az vonakodott, mert az — ugymondá — Caesarra nézve bántalmazás lenne. A zsidó nép folyton sürgette, minék következtében Pilátus a katonaságot fegyverre híván, fenyegette, ha azonnal el nem távoznak. Azok azonban a földre vetették magukat, nyakukat megmeztelenítették s azt modották: inkább meghalnak, mintsem törvényeik ellen vétsenek. Pilátus lelkök ez álhatatosságát s törvényeik védelmezésében erejüket látván, a képeket Jeruzsálemből Caesareába vitette.“***)

Nem volt ilyen eljárása, midőn messze tájról vizet akart bevitetni Jeruzsálembé s a zsidóság fellázadt és ellene állott. Pilátus zsidó ruhába öltöztette katonáit, így tévutra vive őket, csellel megrohanta s a fellázdtakat kegyetlenül lemészároltatta.***)

*) *Antiquitates Judaicae* stb. XVIII. könyv, III. IV. fejezet. II. Rész. 379 l.

**) Ugyanott, a XVII. könyv III. fejezet(ben).

***) Ugyanott.

A második Jézusról, Ananiás fiáról a következő epizodot beszél el Flavius Jeruzsálem elpusztításának leírásában.

„A jeruzsálemi templom elégetése után kevés nappal t. i. Artemisius hónap*) 21-én minden hitelt meghaladó csoda történt. A mit el akarok mondani — a mint én gondolom — valóban mesének látszanék, ha nem azok hagyták volna emlékezetben, a kik azt látták, s ha a bekövetkezett nyomorok nem lettek volna a csodajelekkel egyezők. Ugyanis naplemente előtt az egész tartományon a légürben magasan vitetett egy szekér, s fegyveres hadoszlopok a felhőktől befogva a várost körülsáncolni láttattak. Azon ünnepen pedig, melyet pünkösdnek hívtak, a papok éjjel a templomba bementek szokásos isteni tiszteletök elvégzésére, s azt mondták, hogy előbb csak mozgást és zörgést hallottak; azután mintha egy összetömörülő nagy sokaságnak azon szózatát hallották volna: *Költözzünk el e lakhelyünkről! S a mi mindezeknél rettenetesebb volt, Jézus, Ananiás fia, ki paraszt és a népből való volt, a háboru előtt négy évvel, midőn a város békében s minden dolog bőségben volt, midőn az ünnepre feljött volna, a hol az istennek dicsőségére mindenki által sátrak szoktak kiszégeztetni, a templom előtt hirtelen kiáltani kezdte: „Halljátok a szót kelet és nyugat felől, a négy szelek tájáról, halljátok Jeruzsálemben és a templomban, hallják a vőlegények és menyasszonyok, hallja az egész nép!” S ezt éjjel és nappal, közbe-közbe kiabálva, a város minden utcáit körüljárta. A nép előkelői közül némelyek e jóslat káromló-voltát nem tűrhetvén: az embert megragadták és erősen verni kezdték. Az védelmére semmit nem szólt, sem azokat, a kik őt verték, meg sem kérdezte, s nem panaszkodott, hanem folyvást az előbbi szokat kiabálta. A zsidók tanácsa azt vélvén, hogy a mit azon ember mivel, mi vele történt, Istennek belső indítása és ihlete: őt a római főnökhöz vitték, a kinél — bár csontjainak meztelenségéig megszagattatott s összemarcangoltatott, — sem nem kért, sem egyetlen könyvet nem eített, de a menyire csak tudta, siralmas és gyászt kifejező hangkiejtéssel minden ütésre ezt kiáltotta: „Jaj, jaj neked Jeruzsálem! Albinusnak pedig, a ki akkor Judaea propraetora volt, s őt kérdezte: hogy ki legyen és honnan jött? s miért mondja azt? semmit nem felelt. S előbb nem szünt meg a várost siratni, mignem Albinus őt örültnek hívén, el nem szabadította... Ezután a harcz egész ideje alatt sem senkihez a polgárok közül el nem ment, sem őt többé nyilvánosan beszélni nem látták; de min-*

*) A mi időszámításunk szerint junius.

den nap elmélkedve és imádkozva: „Jaj, jaj neked Jeruzsálem!“ siralmas szavait hallatta. Senkit meg nem kért, sem nem könyörgött, midőn verték, sem meg nem áldotta, a ki neki enni adott; mindig, mindenhez ugyanazon egy szava volt, t. i. előbbi szomorú jóslata! Lenginkább ünnepek alkalmával szokott a nép előtt így fennhangon kiabálni, s bár azt hét évig és öt hónapig tette, sem be nem rekedett, sem ki nem fáradott, mignem az ostrom alkalmával átlátván a jövendölések beteljesedését, attól meg meg szünt; mert a mint a falakon körül járt, ismét fennhangon kezdette kiabálni: „Jaj, jaj a városnak, jaj a népnek és templomnak! De midőn utójára ezt is hozzá tette: „Jaj nekem is!“ egy faltörőből kilökött kő megtalálván: azonnal meghalt s lelkét e szók szólása közt kiadta.“*)

De tárgyamra nézve legközvetlenebb érdekű, a mit Flavius Josephus Jézusról, a Megváltóról**) emlékezetben hagyott. Közlöm elsőben, a mint saját művei közt találtam szószerint, azután Szent Hieronimus fordítása (Versio) szerint, az ő megjegyzéseivel. „Azon időben élt — ugymond az író — Jézus is, e bölcs férfi, ha mégis szabad őt férfinak nevezni. Mert csoda dolgok művelője volt, az emberek tanítója, kik az igazat gyönyörűséggel fogadják; s ő sok zsidót és pogányokat magához édesített. Ez azon Krisztus volt, a kit midőn Pilátus, mint a mi embereink főbbjei által elárulva, keresztre feszítésre ítelt volna, még sem szünnék meg szeretni azok, a kik elébb szerették. Mert harmad napon feltámadva, új életre kelve, nekik megjelent, a mint az isteni jóslatok felőle ezt és ezer más csoda dolgot szóltak. Róla neveztetett a keresztények nemzetsége s megmaradt a mai napig . . .“***)

Szent Jeromosnak „Egyházi Írókról irt művében némi váriantsokkal így van szövegezve e hely.

*) De bello Judaico. T. II. 389—390 ll.

**) A görög „Jezus“ szóalak az, a mi zsidóul „Josua“, a „Krisztus“ az, a mi zsidóul „Messias“. Látszik, hogy az új szövetségi írók művei ha nem is az ó-szövetségek átírásai, de nevek t, jóslatokat, tanokat, néha egész történetkéket onnan vettek át, hogy a régiségben s Mózesztől származásban az Istentől való eredést igazolják.

***) „Eo tempore fuit Jesus, vir sapiens, si tamen virum eum appellare fas est. Fuit enim mirabilium rerum effector, magister hominum, qui verum cum voluptate accipiunt; multosque Judeos, multos item Gentiles ad se pellexit. Hic erat Christus, quem cum Pilatus, ob hominum nostrorum primis delatum, crucis supplicio addixisset, eum tamen amare non desinerunt, qui primum amaverant. Apparuit enim eis tertio die redivivus, Vatibus et hac, et mille alia de eo miranda effatis. Ac ab eo denominata Christianorum natio durat usque ad hunc diem . . .“ Flavii Josephi: Antiquitates Judaicae Lib. XVIII. Cap. III. 876—77 ll.

„Azon időbeli volt Jézus, a bölcs férfi, ha mégis férfinak kell őt mondanunk. Mert csoda dolgok mivelője volt, s vezére azoknak, a kik az igazat szívesen fogadják. Mind a zsidók, mind pogányok közül igen sok követője volt és Krisztusnak hitték. S midőn a mi fejedelmeink irigykedése következtében őt Pilatus keresztre ítélte, azok a kik őt előbb szerették, most is megmaradtak abban. Mert harmadnapra élve jelent meg nekik, a mint ezt és sok más csodát verseikben felőle a próféták megjósoltak volt. És a keresztények nemzete, mely nevét tőle kapta, maig nem szűnt meg . . .“*)

Megjegyeződének látom, hogy e szöveget Szent Ambrosius is egykét szó változtatással így írja le, valamint Cassiodorus, Epiphanius, Ruffinus, Hermias Sozomenus, Glyca Mihály, Wheloc, Voss és többen. Jézust a vele és utána hamar élt írók mindenike Vir-nek, férfinak mondja, de kétséget fejezve ki helyessége iránt, főleg csoda dolgaiért, a miket emberfelettieknek hittek. Azt is valamennyien írják, hogy ez a Jézus a Krisztus, az az Megváltó; azt pedig, hogy harmadnapra tanítványainak élve ismét megjelent, oly csodának írják, minőt többet is jövendöltek róla a régi próféták. Tehát a feltámadási tényt a profécziákon alapulónak állítják, nem, látott tényként beszélik el. Végre minden, első században élt szent atya tanusítja, hogy Jézus bámulatos dolgokat (csodákat) tett, az igazságot hirdette, de csak azok követték, azok lettek tanítványai zsidók és pogányok közül, a kik az igazságot kedvelték; a zsidó főpapok ellenben irigykedtek rá, elvádolták, Pilátus keresztre ítélte, igaz hívei és követői azonban azután is megmaradtak hűségében. Sz. Jeromos azt jegyezte fel, hogy a midőn Jezus keresztre

*) Eodem tempore fuit Jesus, Vir Sapiens, si tamen (némely Codexekben el van hagyva: tamen) virum cum oportet esse dicere. Erat enim (némelyek így olvassák: autem) mirabilium patrator operum, et doctor eorum, qui libenter vera suscipiunt; plurimos quoque tam de Judaeis, quam de Gentilibus sui habuit Sectatores, et credebatur esse (némelyek ezt: esse, elhagyják) Christus. Cumque invidia nostrorum Principum, cruci eum Pilatus addixisset, nihilominus, qui eum primum (némelyek ezt: primum, elhagyják) dillexerant, perseverarunt. (Némelyek így írják: perseverarunt in fide, Frealphus: perseverarunt in eo.) Apparuit enim (némely Codexekben: autem) sis tertia die vivens, multa (némelyek e szót: multa nem olvassák) et haec et alia mirabilia, carminibus Prophetarum de eo vaticinantibus et usque hodie (Frealphus ezt: usque hodie elhagyja) Christianorum gens ab hoc sortita Vocabulum (Frealphus így írja: Vocabulum sortita) non deficit.

Havercampus ezeket a norinbergai Codex-ből és Frealphus lexovi püspök Codexéből vette át. Flavii Jos. Oper. T. II. Variarum Lectiones 192—195 ll.

fesztették, a templom mélyéből e szók hallszottak: *Költözünk el e lakhelyről.* Malela János VI-ik századi író pedig azt, hogy a zsidók nyomorgatása soha meg nem szünt azóta, hogy keresztre feszítették Jézust, e jó és igaz embert. (*Hominem illum bonum ac justum, si modo hominem illum fassit dicere, et non Deum potius, qui talis fuerit.**)

Flavius a zsidó hagyományokat, mint nemzetét szerető férfi éles figyelemmel gyűjtötte össze, épen azért azok nagy becsei is. Azon néhány sornyi helyéről, a mit ő Jézus Krisztus személyéről írt, *Varians Lectio*-kat, *Excerpta*-kat, kritikát (*Examen*), jegyzeteket (*Annotationes*), magyarázatokat, (*Exegesis*) leveleket (*Epistolae virorum Doctorum de Testimonio Flaviano*)—százan és ezereken írtak, mikre kiterjednem nem szükséges, csak néhány szóban mondom el mindezek lényegéből nézetemet, kivonom végül azokból a felfogásom szerint önként folyó igazságot.

Előttem világos, hogy Jézus magát Istennek soha, csak ember fiának mondta, az egykoru világi történetírók is mint embert ismerték s magukhoz hasonló embernek és nem Istennek tartották. Az, a mit felőle az evangéliumírók és apostolok a szent könyvbe összefoglalva, mintegy egészé alkottak, egy a zsidó hagyományokból, régiségekből és krónikákból álló költői *Legenda* az eszményített ember és Isten fia felől, a kit később írt szentatyák és püspökök a IV. V. VI. századokban eredeti valóságából egészen kivetköztettek.

Arról is meg vagyok győződve, az általam olvasott kritikai kiadásokból, hogy a Flavius Josephus Jézust illető előadásában ezen kifejezés: ha ugyan őt férfinak mondani szabad, valamint a harmadnapj új életre kelést illető hely is, az első kiadók interpolációja, mit a későbbiek folyvást utánnomattak; ha a zsidó író eredeti kézírata ma előkerülne, abban ezen sokkal későbbi dogmatikus felfogást bizonyára föl nem találnók. A trinitárius gondolkozású kiadók célja ezzel az volt, hogy dogmáik ez egykoru világi író művében is támaszt és megerősítést találjanak.

A ki Havercamph kiadását megnézi s Flaviusnak Jézusról említett tanúságtétele változó alakjait összehasonlítja, látni fogja, hogy az egykoru és I-ső századbéli átíró kezdve, a II. III-ik századon át a XVI-ik századig minden átíró és magyarázó változtat valamit a Flavius szövegén: bőviti azt vagy módosítja, eszményíti vagy reálisabbá teszi saját ízlése s dogmatikus felfogása szerint, mindaddig, míg őt utoljára emberiségből egészen kivetköztették, s mégis a megszólhatlan Szent-Háromság egyik személyévé s rangban második Istené tették.

Igy lett a husból és vérből eszmény, az eszményből dogma, a lehető legtökéletesebb emberből nem tökéletes Isten. A teremtés, Jézus és az erkölcsi világ, az idők és örökkévalóság felett szent, kifürkészhetlen s mégis érthető hatalommal kormányzó szellemlény helyére állították a minden emberi sorsnak alávetett, bár később megdicsőült halandót.

Azonban ezt döntsék el a theologusok. Én Munkácsy Krisztusképéről -- inkább történeti szempontból -- csak ennyit kívántam elmondani.

JAKAB ELEK.
